

СВЯТЕ ВОЇНСТВО У ЖИВОПИСІ КИРИЛІВСЬКОЇ ЦЕРКВИ КИЄВА

ІРИНА МАРГОЛІНА

Анотація

УДК 93/94 (930.85)

Мета статті – виявлення та опис у сакральному живописі Кирилівського храму воїнських образів святих. Автор з'ясує появу цих фігурантів на тлі загальної іконографічної програми пам'ятки. За відсутності супровідних написів, автор здійснює спробу ідентифікації зображених святих за атрибутикою вбрання та озброєння. Результати дослідження можна використати при загальному вивченні історії, архітектури та монументального живопису Кирилівського храму.

Ключові слова: Кирилівська церква в Києві, монументальний живопис, образи воїнів.

Abstract

Iryna Marholina

UDC 93/94 (930.85)

HOLY WARRIORS IN THE PAINTINGS OF THE CYRIL CHURCH OF KYIV

The author reveals and describes the images of Holy Warriors on the sacral frescos of the Cyril church. To find out appearance of these characters, involved on a background of the general iconography program of church, author attributes dress and armament of Saints, as accompanying inscriptions inscriptions have not survived. Results of research can be used in the history of art, general study of history, architecture and monumental painting of the Cyril church.

Keywords: Cyril church of Kyiv, monumental painting, images of the Holy warriors.

Київська Кирилівська церква була заснована у XII ст. войовничим князем Всеволодом Ольговичем на дорогожицькому плацдармі, з якого загарбники постійно нападали на Київ, а кияни само тут вели оборону. Церква виконувала декілька функцій, перш за все була сакральною спорудою, водночас фортецею, а також родинною усипальнею і фамільною церквою князів з роду князя Всеволода.

Чернігівський князь Всеволод Ольгович, у 1139 р. підійшов до Києва, підпалив околиці міста та висунув ультиматум київському князю В'ячеславу, аби той залишив столицю. В'ячеслав не забарився врятувати своє життя і віддав Київ Всеволоду. Новий князь Києва розумів, що столичний град не належав йому по праву спадку, розумів, що родичі В'ячеслава, представники роду Мономаха будуть намагатися повернути Київ. Чекаючи на помсту Всеволод зводить Кирилівську церкву-фортецю на підступах до Києва, саме у тому місці з якого він брав стольний град.

Зведена на високому плато, над місцем перетину шляхів до Києва, ця фундаментальна споруда наче охороняла один з найважливіших військових плацдармів на підходах до Києва. Скромний зовнішній облік споруди, товщина її стін, яка сягала 2 м, відсутність декору тощо, все натякало на

намагання фундатора, у випадку ворожої навали, використати її як оборонну фортецю.

Всеволод Ольгович, князь-воїн, князь-стратег, князь-християнин окрім суто фізичної охорони себе і своєї влади у Києві сподівається і на Божу допомогу у боротьбі за утримання головного у державі київського престолу. Мабуть тому у розписах його родового храму присутне звернення як до Бога так і до святих, які б підтримали його в його намаганнях.

Вивчення давнього монументального живопису храму Святого Кирила (названого на честь християнського патрона князя Всеволода – святого Кирила Александрійського) надало безперечні доводи щодо уподобань засновника храму, а отже диктату фундатора у створенні іконографічної програми розписів.

На сьогодні, на стінах пам'ятки з XII ст. збереглось 800 кв. м фресок, серед яких окрім суто релігійних сюжетів, присутні і світські зображення засновника храму князя Всеволода й певне місце займають постаті святих пов'язаних з воїнською тематикою, а саме постаті святих воїнів. Мабуть через ушанування цих святих Всеволод звертається до Вищих сил з проханням про небесну допомогу у справі утримання київського трону та відображення нападів суперників.

Постаті святих воїнів розміщені у самому центрі храму на двох центральних стовпах. Святі захисники заповнюють три головні реєстри стовпів площини яких звернуті до центральної нави та трансепту собору. Також ці постаті бачимо на пілонах бічних нав. Отже їм надано одне з головуючих місць у системі розпису і це, поза сумнівом, відображує уподобання замовника розписів.

Зараз на стінах пам'ятки можна нарахувати 12 воїнських образів як у фресці, так і в олійному живописі. Це святі Гліб і Борис, Димитрій Солунський, Феодор Стратілат, Феодор Тірон, Георгій Победоносець, Александр

Рис. 1. Кирилівська церква XII ст. Сучасний вигляд.

Стратиг та ін. Усі вони суворо, твердо, іноді навіть гнітюче «дивляться» зі стовпів храму, ніби готуючи прихожан до боротьби й оборони себе, родини, міста, держави, Святої Церкви, а мабуть і господарів цього родинного осередку.

Цілком слушне, обґрунтоване пояснення появи святих воїнів у живописі візантійських храмах, а ми накладаємо це і на давньоруські пам'ятки, надається у дослідженні Фукара Катерина:

«...Статус святого воина был очень высок, представлял собой продукт социальной действительности и коллективных потребностей и отвечал интересам правящего класса и настроениям общества в целом. Осознание важности роли воина в обществе повлияло на ход исторического процесса, затронув церковь, религиозную мысль, политику, экономику, общественное устройство, литературу и искусство. Популярность святых воинов получила распространение одновременно с подъемом статуса византийского воина. Роль святых менялась и приспособлялась в зависимости от тех

Рис. 2. Кирилівська церква XII ст. Реконструкція Ю. Асеева.

или иных факторов. Общество могло приспособить святых воинов согласно своим потребностям и, в частности, могло свободно наделить их сверхъестественными качествами»¹.

Щодо Кирилівської церкви XII ст. то, скоріше за все, нескінченні міжусобні війни XII ст. які точилися на теренах Київської Русі спонукали до поширення й популярності воїнської тематики у святому середовищі храму: потрібні були небесні покровителі у війні, притому війні внутрішній, один проти одного. Для засновника храму князя Всеволода Ольговича це також була вельми нагальна потреба. Він боровся за безперечну владу у державі, брався до будь-яких можливостей надовго утвердитися на київському престолі і звертався по допомогу до Небес. У Каневі він побудував церкву Святого Георгія Победоносця, що увиразнило його особливе ставлення саме до цього святого воїна, який багатьом дарував перемоги й сам переміг диявольську силу (а не простого ворога). Образ святого Георгія в Кирилівській церкві виконаний олійними фарбами у XIX ст., але, як відомо, головний принцип реставрації XIX ст. було повторення сюжетних композицій та поодиноких свя-

Рис. 3. Святе воїнство у живописі Кирилівської церкви.

Рис. 4. Невідомий святий воїн. Фреска XII ст.

1 Фукара, Катерина. Образы святых воинов в монументальной живописи Кипра XI-XVI вв.: диссертация ... кандидата искусствоведения: 17.00.04 / Фукара Катерина; [Место защиты: Моск. гос. акад. Худож. ин-т им. В.И. Сурикова]. - Москва, 2010, 278 с.

Рис. 5. Центральний північний стовп. Південна площа.

тих, які були запрограмовані у XII ст. Присутність цього святого у сонмі кирилівських воїнів цілком логічне, підкреслює молитовне звернення її засновника до святого переможця, який був неодмінним покровителем практично всіх діючих і воюючих руських князів².

З XII ст. до сьогодні збереглося лише п'ять воїнських постатей, на жаль, біля жодного образу не прочитуються супровідні написи. Лише біля одного декілька літер, які надають можливість припустити в ньому Димитрія Солунського. Це, не дуже добре збережене зображення знаходиться у горішньому реєстрі центрального південного стовпа на східній площині храму. Але те, що вдається розібрати дає можливість вбачати у цьому образі широковідомого святого воїна Димитрія Солунського.

Серед п'яти фрескових зображень воїнів XII ст. у Кирилівській церкві особливу увагу привертає одна фундаментальна постать на південній площині центрального північного стовпа у другому ряді. У нього густе волосся, великі очі, довгий ніс; на плечах плащ-корзно (накидка з великою фібулою-застібкою), а також довга кольчуга, одягнена на сорочку, оторочену орнаментом; одна рука оперта в бік, а інша — на величезний щит. Гордовита імпазантна постава, одяг і аксесуари, які нагадують давньоруське князівське військо вбрання, нібито свідчать про те, що тут зображено не звичайного воїна, а князя-полководця. За поясом зображеного воїна добре помітна зброя, що нагадує бойову сокиру невеликого розміру з молоточком, який слугував елементом військового спорядження та був ознакою давньоруського (!) воїна. На військовому скоріше за все пластинчастий обладунок, який складається з прямокутних пластинок, на грудях перев'язь, під якою, можливо, приховано круглий щиток. Отже цей воїн-князь одягнений у повне коштовне військово опорядження. В деяких рисах обличчя і в постаті навіть вгадується натяк на зовнішність засновника Кирилівського храму Всеволода Ольговича, як його описав історик XIX ст. В. Татищев (великий на зріст, огрядний, великі очі, довгий ніс, широка борода)³. Поданий у фресці типаж святого воїна все ж не мав головного убору, обов'язкового для княжого маєстату як ознака зверхності й офіціозу (простоволосість мала зворотні характеристики). В будь-якому випадку не ідентифікуємо його як засновника храму князя Всеволода, адже він не був святим, а навколо голови даного персонажу присутній німб. Це якийсь святий воїн, в образі якого, можливо, є натяк на зовнішність засновника собору князя Всеволода. На жаль, напис на фресці не зберігся й атрибутувати святого, поки

2 І. Марголіна, В. Ульяновський Київська обитель святого Кирила, К., 2005, с. 139.

3 Татищев В.Н. История Российская, М.; Л., 1963, т.2, с. 162.

що, нікому з дослідників так і не вдалося, хоча це зображення дуже популярне – воно постійно «кочує» з книги в книгу й тому досить відоме фахівцям, які могли б запропонувати цікаві гіпотези. Оскільки ми не можемо аргументовано «впізнати» цього святого воїна, то й не будемо пропонувати жодної з версій. Вочевидь, для того, щоб гордий воїн «почав розмовляти» і назвав своє ім'я, ще не прийшов час.

Наявність даного образу та цілого сонму святих воїнів у програмі розпису Кирилівської церкви свідчить про вплив на формування цієї програми її автора-розпорядника Великого київського князя Всеволода та про відображення в живопису храму тогочасної суспільно-політичної ситуації.

Подальші дослідження у цій царині допоможуть виявити, дослідити й ввести до наукового обігу цікаві сторінки історії воїнських зображень, вбрання, озброєння давніх воїнів.

Відомості про автора. *Марголіна Ірина Євгенівна*, кандидат історичних наук, завідувач сектору комплексних наукових досліджень пам'яток Національного заповідника «Софія Київська» (Київ, Україна).

About Author. *Iryna Marholina*, Ph.D., manager of the sector of Complex Scientific Researches of Sights of research department of «Institute “Saint Sophia”», The National Conservation Area «St. Sophia of Kyiv» (Kyiv, Ukraine), e-mail: margolina@bigmir.net.
